

INSTITUTE OF APPLIED SCIENCES
THE UNIVERSITY OF THE SOUTH PACIFIC

Summary Report on the Vione Village, Gau, Community Marine
Resource Management Planning Workshop (Fijian version), July 2003

IAS ENVIRONMENTAL STUDIES REPORT NUMBER: 123

By
Fong, P. S. and Tawake, A.

**SUMMARY REPORT ON THE VIONE VILLAGE
COMMUNITY MARINE RESOURCE
MANAGEMENT PLAN WORKSHOP**

(FIJIAN VERSION).

JULY 21, 2003.

Prepared by

Patrick Sakiusa Fong
Alifereti Tawake.

**Institute of Applied Science
The University of the South Pacific.**

TABLE OF CONTENT

	Page No.
1.0 Na Vakavinavinaka.....	02
2.0 Na i Vakamacala Taumada	
2.1 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo.....	03
2.2 Vola i Tukutuku Oqo.....	03
2.3 Na i Naki se Yavu ni Vuli.....	03
2.4 Na i Balebale ni Tuvatuva.....	03
3.0 Nanamaki.....	04
4.0 Na Yaga ni Maroroi ni Yaubula.....	05
5.0 Tukutuku ni Bula ni Veisasalu.....	06
6.0 Mapetaki na i Tuvaki ni Yaubula.....	07
7.0 Historical Profile.....	12
8.0 Marine Resource Transect.....	13
9.0 Na i Tuvatuva ni Kena Maroroi na i Yaubula e Vione.....	16
APPENDIX	
I. Participants List.....	18

1.0 Na Vakavinavinaka

E a qaravi rawa na vuli oqo ena veitokoni kei na veiqaravi mai vei ira na lewenikoro e Vione ka vakakina na nodra kauwaitaki tiko na lewe ni vuli e na vuli siga dua oqo.

Na vakavinavinaka e na vale ni volavola ni yasana ko Lomaiviti, na Lomaivit Provincial Office (Qarani) ena veitokoni ka vakauasivi e na kena tau tiko na vosa ni vakadre momona vei ira na lewenivuli e na bibi ni sema e koto e na noda bula vakaitaukei, bula vakailavo kei na noda i yaubula.

Na vakavinavinaka levu talega vei iratou na turaga ni koro e na koro e va mai Nairai (Natauloa, Vutuna, Tovu lailai kei Lawaki) ka vakakina na mata ni tikina ko Nairai e na nodratou mai sema rawa tiko e na sasaga ni kena taqomaki, maroroi ka vakayagataki vakavuku na i yaubula.

Sa vakavinavinakataki talega na vakailesilesi ka ratou gole mai e na University of the South Pacific e na veituberi e na vuli siga rua oqo.

1. Alifereti Bogova (Fijian Affairs Board)
2. Akuila Cakacaka (USP)
3. Milika Ratu (National Trust)
4. Willie Saladrau (Fisheries)

2.0 Na i Vakamacala Taumada

2.1 Na i Tekitekivu ni Sasaga Oqo

Na sasaga ni kena dikevi, vulici ka maroroi na veiyaubula e nodatou qoliqoli e muria mai na mataqali sasaga vata ga ka a vakayacori mai Verata, Tailevu ena vica na yabaki sa oti ka sa vakayacori tale tikoga e na tikina ko Vanuaso ka vakakina ena veiyasa i Viti tale eso.

Na kena mai vakayacori na vuli oqo e Vione e muria mai na kauwai kei na gagadre ni vanua ko Navukailagi me maroroi ka taqomaki na nodra i yaubula. A vu mai na kauwai oqo e na nodra sa vakila na lewenivanua na kena sa drava ka lailai sobu tiko ga mai na ka e rawa mai wai. E vakauqeti ira vakalevu na lewenivanua e Navukailagi na sasaga oqo na i talanoa e so e ra dau rogoa mai vei ira na wekadra e na tikina ko Vanuaso, na tikina ka rau veitikivi koto ga.

2.2 Vola i Tukutuku Oqo:

Na ripote oqo e vola i tukutukutaka na vuli ni kena tuvai e dua na i tuvatuva ni cakacaka me rawa ni sasagataki kina na kena tovolei me vakalesui tale mai na sautu ni noda vanua kei nai qoliqoli ka ra dau sakitaka tu na turaga e na koro ko Vione.

2.3 Na i Naki se Yavu ni Vuli Oqo (Objectives)

Na vuli oqo e a veivosakitaki ka navuci vata kina mai vei ira na lewenivanua e dua nai tuvatuva (Management Plan) me baleta na kena tarovi na drava ni i qoliqoli ka me sautu tikoga ka katoa na i qoliqoli e Navukailagi me baleti ira na kawa ni mataka.

Ko ira saraga na lewenivuli ka lewe talega ni koro ko Vione e ra a vakaitavitaki ira e na kena navuci ka lalawataki na i tuvatuva ni veika me na qaravi ka sa i ira sara talega e ra na qarava na kena cakacakataki.

2.4 Na i Balebale ni i Tuvatuva (Management Plan)

Na i tuvatuva ni dua na vanua sa i koya na veika sa navuci tu vakavola me baleta e dua na sasaga kei na veitarataravi ni cakacaka me na qaravi kina, o cei me na qarava, kei na gauna me na qaravi kina.

E dua na tikina bibi ka usutu ni dua na i tuvatuva sa i koya na kena vakamatatataki vakavinaka na veika e namaki se na veika e da vakanamata tiko kina me na rawati.

E ra sa vakadreti vakabibi me ra na duavata ka soli i gu e na veika e ra sa tuvana vata e na vuli oqo me rawa kina ni sautu tikoga na i qoliqoli e na vanua ko Navukailagi.

Nanamaki Ni Vuli

Oqo e so na ka e ra a nanamaki mai kina na lewe ni vuli ni ka e ra na rawa ni mai vulica e na vuli siga dua oqo.

- Via kila na i balebale ni vuli meu rawa ni kila ka vakadewataki
- Sota, veikilai ka laurai na ka sa vakayacori tiko ena koro
- Suka ni kua sa na makare e dua na i tuvatuva me qaravi
- Kila na ka me vakatorocaketaki kina na noqu vanua
- Kila na ka eda sega ni kila
- Taki vakasisinai vei mata ni tikina e Nairai
- Kila e vuqa na veika me baleta na vuravura sa solia vei keda na kalou
- Taqomaki ni qoliqoli

Na Yaga Ni Maroroi Ni Yaubula

Na i wasewase ni vuli oqo e gadrevi me ra vakaraitaka mai kina na lewenivuli na yaga ni yaubula e ra tu vakawavoliti keda ka vakakina na vinaka ni kedra maroroi.

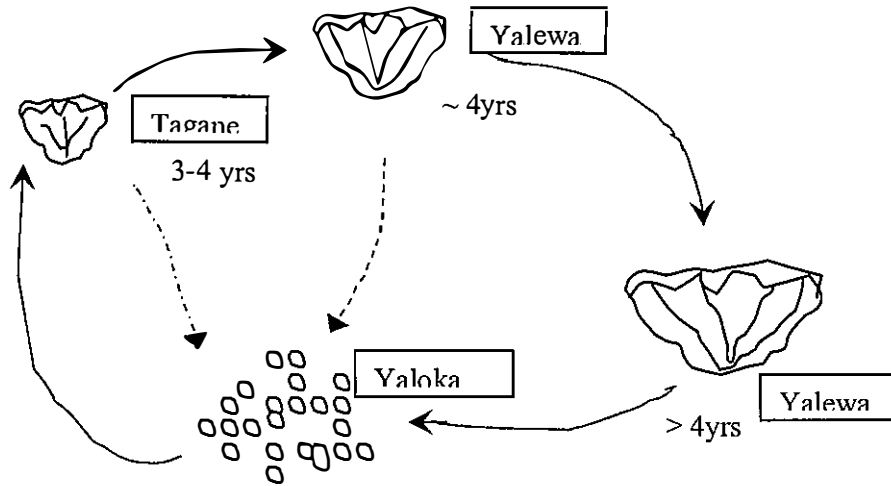
Kau	Vale Taqomaki na qele Wainimate Buka Solia na cagi bulabula
Qele	Tei kina na kakana Vurevure ni lavo Yavu ni bula
Waitui	Sasalu } voli/kakana Ika }
Cakau	Bai ni ua

Na Yaga Ni Yaubula

Yaubula	Kena Yaga
DOGO <ul style="list-style-type: none"> • Titi • Tiri • Dogo tu • Sagale • Vutu (rakaraka)-wai • Dabi • Sini • niu 	<ul style="list-style-type: none"> • Bai ni ua • Bai ni cagi_(cagi laba) • Nodra I vakaruru na qari kei na ika • Vanua ni vakasucu (ika, qari, manumanu vuka) • Buka • Kakana (vurevure ni lavo) • Tara vale • Wai ni mate (kulina) • Kesakesa (vanisi)
QARI – KUKA Lairo – saraita (baca)	<ul style="list-style-type: none"> • I coi ni kakana • Vurevure ni lavo (volitaki) • Ukuuku ni vale (qana)
IKA – (Nuqa, vo, duna, Matu, bonu)	<ul style="list-style-type: none"> • Coi ni kakana • Vurevure ni lavo
URA (moci, ga ni viti)	<ul style="list-style-type: none"> • Laukana • Baca ni ika • Vurevure ni lavo

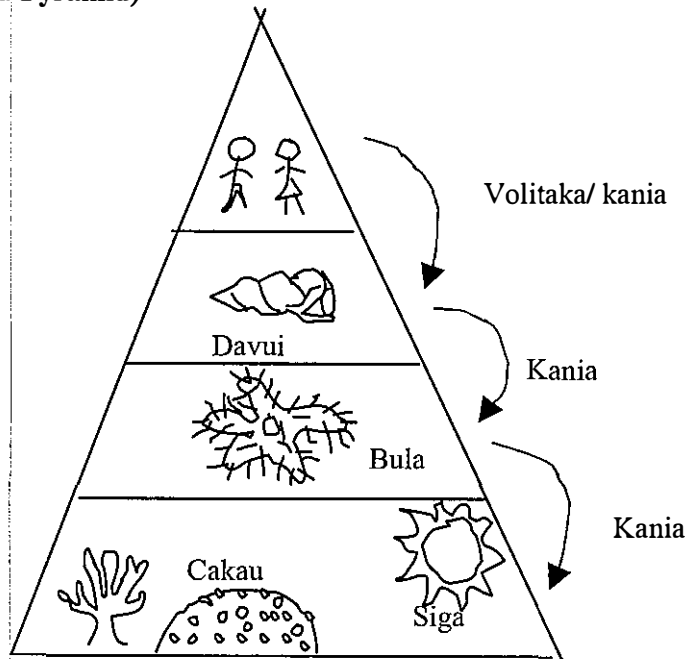
5.0 Tukutuku ni Bula ni Veisasalu

Eg. Vasua/katavatu

Na I yaloyalo oqo e tukuna na I tukutuku ni bula ni vasua. E na loma ni gauna e ra sucu mai kina ka yacova na yabaki 3-4, na vasua kece e ra na ka tagane. Ni ra sa yacova mai na yabaki va, e so vei ira na vasua tagane oqo e ra san a vuki me ra ka yalewa. Oqo na gauna e ra san a rawa ni vakaluvani ka vakatubu kawa kina.

Marine Ecology (Food Pyramid)

Na droini e koto e cake, e vakaraitaka tiko na noda veiwekani kei ira na veika bula e wai. Ni da vakadikeva vakamalua, e tukuni koto kina ni cakau e rawa kena kakana mai na kaukaua ni matanisiga. Na bula e kania na cakau (lase), ia na davui e dau kania na bula. Oi keda e dad au kania na davui ka volitaka na qana vei ira na dausara vanua. Na vakasama e koto e ke sa I koya ni kevaka e da vakayagataka vakasivia/vakasabusabu na davui, e sa na qai na bula ka ran a qai vakarusa vakalevu na cakau. Ni vakarusai na cakau e sa na qai dravuisiga ga mai na I qoliqoli. Na ka bibi e ke sai koya me da na kila deivaki tiko ni kevaka e da na vakasabusabutaka se vakayagataka vakasivia e dua na sasalu, e dodonu me da namaka ni ra na la'ki vakila talega na veisasalu e so na kena revurevu.

6.0 Mapetaki na i Tuvaki ni Yaubula- E Vanua /Wai **(Community Mapping)**

Rawa ni vakayagataki me:

- Tukuna na vanua e tiko kina na i yaubula kei na kena i tuvaki
- Vakaraitaka na veitiki ni vanua e rawa ni sikova na vulagi

Na i Naki

- Me kilai na i tuvaki kei na vakayagataki ni vanua kei na i qoliqoli
- Na kena vakatayaloyalotaki na i tuvaki ni veika e da taukena ka tu wavolivoliti keda

Na Veika me Rawati

Droinitaki na i tuvaki ni yaubula ka vakaraitaki mai:

- Na veiyaubula e ra tu e dela ni vanua/ i qoliqoli
- walewale ni kena vakayagataki
- na i yalayala ni vanua kei na i qoliqoli

Na Veika me Caka

- Me wase vaka-va na lewenivuli (rua na i wasewase e dela ni vanua ka rua e wai).
- Vakasamataki ka droinitaki e na pepa na i tuvaki ni vanua/qoliqoli me vaka e laurai tu mai cake. Vakayagataka taumada na peni kau.
- Makatiki na i yalayala ni vanua kei na i qoliqoli (na koro, uciwai, gaunisala, teitei, bai ni manumanu ka biu talega na yacadra.
- Soli vakasama taucoko e na cakacaka oqo
- Ni sa duavata na i wasewase sa qai vakayagataki na peni roka
- Ke so na ka o ni vinakata me vakacurumi e na mape, me qai vakacurumi mai.
- Me qai digitaki e dua me lako i vakamacala.

Macala ni Cakacaka Vakaiwasewase

E sa koto e na drauniveva tarava na macala ni cakacaka vakaiwasewase (wasewase e dela ni vanua kei na i qoliqoli)

5.0 Na Veisau E Yaco Ena Loma Ni Yabaki Limasagavulu Sa Oti:

(Historic Profile)

Na tiki ni vuli oqo, e namaki me ra vakadeuca na lewenivuli na veisau e so e tara na nodra bula raraba kei na nodra I yaubula e na loma ni dua na gauna. Na ulutaga e so me vakasamataki e na I wasewase ni vuli oqo:

- ✓ Bula sautu ni vanua
- ✓ Wiliwili ni lewenivanua
- ✓ Vuli (primary, secondary, university)
- ✓ Qele (veivakatorocaketaki)
- ✓ Cagilaba/ uneune, waluvu
- ✓ Bisinisi
- ✓ Na Cakacaka e rawa I lavo
- ✓ Walewale ni vuli
- ✓ Kakana
- ✓ Levu ni dauqoli

Na Veisau Levu Sa Yaco:

- 1) Na kena sa vakayataki na sasalu “vakalialia”
- 2) Sa yali na nuku, sa basika na lobolobo;
E ra dau sinai kina golea-veata-senikavere kei na veika tale eso.
- 3) Sa basika e dua na mataqali co
- 4) Sa yali na ika dau tagi eke
- 5) Sa yali na ika e dau qolivi e liu
- 6) Sa vakatikina ga

Kena Yaga

Kana _____ **Volitaki** _____ **I Sakisaki**

6.0 Marine Resource Transect

Na i wasewase ni vuli oqo e gadrevi me kilai kina na veiyaubula e ra tu e na dela ni cakau, veidogo ka vaka kina e dela ni vanua. E gadrevi me kilai ka volai na kedra yaga na i yaubula oqo, na lawa e vauci ira ka vakakina na leqa e so e sotavi tiko me baleta na veiyaubula oqo.

❖ Na ka lalai ga me kua ni vakayagataki

Na Veidogo

Yaubula e sotavi	Kena tuvaki	Levu/lalai	Benu e kune	Yaga/ vakayagataki
e.g Dogo	matemate	lailai	plastic	Susu kina na ika kei natara vale.

Na Veikau

Kakana	Wai ni mate	Kau ni vale	Vurevure ni lavo
(Vuata) <ul style="list-style-type: none"> • Maqo • Uto • Dawa • Moli • Kavika • Wi • Tarawa (Magiti) <ul style="list-style-type: none"> • Dalo • Uvi • Tivoli • Tikau • Tavioka • Kumala • Kawai 	<ul style="list-style-type: none"> • Boro • Uci • Vulokaka • Quwawa • Dawa • Wi • Totodro • cevucevu 	<ul style="list-style-type: none"> • Yasiyasi • Vesi • Male • Kauvula • Kaudamu • Cibicibi • Sa 	<ul style="list-style-type: none"> • Yaqona • Pine • Niu • Dalo • Kumala • Tavioka

Manumanu: (Kakana)

- Ruve
- Beka
- Toa
- Ga ni viti
- Ga

(Magiti)

- Vuaka/bulumakau

Na I Yaubula Ena Delana Ni Vanua

1) Veikau:

- Kakana
- Tara kina na vale
- Voivoi
- Solia na cagi bulabula
- Waini mate
- Vurevure ni lavo

2) Manumanu: vanua

- Magiti
- Kakana

3) Uciwai:

- Waini gunu
- Sisili
- Maroroya na sasalu/kakana

4) Tamata:

- maroroya na vanua kei na kena i yaubula.

Ono Na Yaubula Bibi E Loma Ni Vanua:

Yaubula	Leqa E Sotavi
1) Qele	<ul style="list-style-type: none"> • Kama, musu kau vakavitalia
2) Yaqona	<ul style="list-style-type: none"> • Yawa ni vanua ni teitei
3) Niu	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni veirauti • Sega ni tei sosomitaki
4) Kau vuata	<ul style="list-style-type: none"> • Musu tiko, sega ni veirauti • Sega ni tei tale
5) Kau	<ul style="list-style-type: none"> • Musu, sega ni tei na i sosomi • Kama
6) Voivoi	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni tei vakalevu • Sega ni veirauti • Kania na manumanu

Ono Na Yaubula E Veidogo:

Yaubula	Leqa E Sotava
1) Ika	<ul style="list-style-type: none"> • Duva • Musu dogo • Qolivi vakasausa
2) Qari/kuka	<ul style="list-style-type: none"> • Sega ni vakabai ni vuaka • Duva • Lakovi mai vakatawadododnu • Musu dogo
3) Ura/Moci	<ul style="list-style-type: none"> • Duva • Benuci ni veidogo
4) Bonu	<ul style="list-style-type: none"> • Duva • Cucuki ni vuaka
5) Dogo	<ul style="list-style-type: none"> • Musuki ni veidogo • Lolobo ni vanua (rabailevu)
7) Manumanu vuka	<ul style="list-style-type: none"> • Vakasausataki • Musu dogo

Na i Tuvatuvava ni Maroroi ni Yaubula e Vione (Management Plan).

Na Leqa/ Dredre	O cei e Vakavuna	Kena i Wali	Veika sa Qaravi oti	Veivuke e Gadrevi		Gauna me Qaravi Kina
				E loma	Mai Taudaku	
Yali na bulabula ni qe'e.	Lewenikoro o Vione.	<ol style="list-style-type: none"> Dua na bose vanua se bose vakoro me sa kua na vakamakama. Yasana vakalotu me vunauci ka caka na masumasu me ra vukei na dau vakamakama. Me okata o Vione , na qe'e me tinana. 	Sega	Turaga ni koro Turaga na i Vakatawa.	Kerei na veivuke mai na - Lotu - Matanitu - Vuli Koro o Qarani kei Lekanai.	Bera ni cava na vula o Jiulai.
Sega ni tei vakalevu na voivoi.	Tama ni vuvale e Vione.	Solevaki na tei voivoi Bose vakoro.	Bose ni tabagone- ya 50 na i teitei dua na tabagone.	Turaga ni Yavusa	Sega	Bera ni cava na vula o Okosita

Vakacacani vuaka vei ira na sasalu e baravi.	Taukei ni vuaka.	Vakabaitaki na vuaka-solevaki.	Kerekere oti kina tabana i teifei e na kena vakabai na manumanu	Turaga ni vanua Turaga ni koro	Ba vakaviti	Tiseba, 2003
Tarai sega ni kere.	O ira na lewenikoro e Qarani kei Lekanai.	Veivosaki vakavanua- sikovi na koro veitiki - gaunisala vakavanua	Kauwai na lewenikoro.	Turaga ni vanua Tabacakacaka i Taukei	Lotu- Talatala/ Vakatawa	Tiseba, 2003
Tugadra- sega ni cabe na ika ni yabaki.	Sega ni muri na lawa vakavanua e na kena qolivi na ika oqo.	Bose vanua/koro Lotu Vakaraitaki na kena vakarau vakavanua	Sega	Turaga ni Vanua Tabacakacaka i Taukei	Lotu- Talatala/ Vakatawa	Tiseba, 2003
Ulavi- Sega/ Kila e na vanua e ra daua tu kina	Lewenikoro e Vione kei ira na dau nunu e na bogi.	Tabu na duva Vakatabui e dua na yalava nei Vione.	Sega ni se qaravi e dua na ka ia na kauwai sa tiko e na kedra sa yali yani na ulavi e na vanua e ra dau kunei kina.	Turaga ni Vanua Turaga ni koro	Vuli	Bera na vula ko Okosita, 2003
Sucuwalu- sa lailai mai ka ra sa tu ga e vanua titobu.	Lewenikoro e Vione.	Vakatabui na yalava nei Vione.	Veivakasalataki sa qaravi oti e Vione.	Turaga ni Vanua Lewenikoro.	Vuli veituberi mai na tabana ni qoliqoli	Bera ni cava na vula ko Jiulai, 2003 (Bose vakoro).

Workshop Participants:

1. Emosi
2. Aisea Verenadau No. 1
3. Manasa Tamoi
4. Marika Vunibaka No. 1
5. Usaia
6. Niumaia Maravou
7. Kiniviliame Rokolacadamu- Mata ni Tikina Vakacegu
8. Marika Vunibaka No. 1- Turaga ni koro
9. Jo Kaiwai
10. Maciu
11. Ulaiasi Ravulotini
12. Matereti Vuana
13. Kitione Qiokata
14. Waisea Verenadau No. 2
15. Ilikimi
16. Samisoni Vereoba
17. Epi
18. Seini Delai
19. Amelia Vakatalai
20. Timoci Momotu
21. Nasoqo Varasiko
22. Vatilai Turuva
23. Arieta Waqa
24. Apete Verebasaga :
25. Atela Raniga
26. Vaciseva Vunibaka